

BƏRK BUĞDA (*T.DURUM* DESF.) SORLARININ AZƏRBAYCANDA BECƏRİLMƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Xanbala Rüstəmov^{1,2}, Zeynal Əkpərov¹, Mehraq Abbasov¹, Abidin Abdullayev^{1,2}

¹AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

²Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu

Bərk buğda (*T.durum* Desf.) yumşaq buğdadan sonra Yer kürəsində ən geniş ərazilərdə becərilmişdir və geniş polimorfizmi ilə seçilir. Botaniki növmüxtəlifliyi, ekotip, sort və formalarının sayına, morfofizioloji əlamət və adaptivlik potensialına görə də yumşaq buğdadan sonra ikinci yerdədir. Bərk buğda ən qədim dövrlərdən Azərbaycanın düzən və dağətəyi bölgələrində, əsasən payızlıq əkinlərdə becərilmiş, əkin sahəsinə görə birinci yeri tutmuş, payızlıq dənli bitki əkinlərinin 75%-ni təşkil etmişdir. Hələ XX əsrin ortalarında Azərbaycanda bərk buğda əkinləri üstünlük təşkil etmişdir (Мустафаев И.Д., 1973; Алиев Д.А., 2006).

K.A.Flyaksberqer, N.N.Kuleşov, N.İ.Vavilov, M.M.Yakubsiner, V.İ.Qromoçevski, C.Ə.Əliyev, İ.D.Mustafayev, V.F.Dorofeyev və digər tədqiqatçılar təxminən yüzillik tarix ərzində Azərbaycanda buğdaların məhsuldarlığı, biotik və abiotik amillərin təsiri, genefondun toplanılması və öyrənilməsi problemlərinin həllində böyük rol oynamışlar. Növdaxili polimorfizmə görə bölgə yalnız Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən geri qalır. İnzibati-amirlik idarəetmə sistemi, Bezostaya 1 tipli daha məhsuldar yumşaq buğda sortlarının yaradılması və tətbiqi nəticəsində bərk buğda sortları tədricən tarlalardan sıxışdırılmışdır.

Yumşaq buğdaların məhsuldarlığı ilk baxışda yüksək olsa da, vahid sahədən alınan məhsulun maya dəyərinə nəzər saldıqda görünür ki, təkcə toxumun və tarlanın pestisidlərlə dərmanlanmasına çəkilən xərclər rentabelliği aşağı salır. Bildiyimiz kimi, bərk buğda sortları sürmə, pas və digər göbələk xəstəliklərinə daha tolerantdır. Bundan başqa, aran bölgələrində süd və mum yetişmə fazaları adətən, yüksək hərərət və hava quraqlığı ilə müşayiət olunur. Belə şəraitlərdə assimilyantların dənə axını – attraksiya prosesi pozulur, məhsuldarlıq və dənin keyfiyyəti azalır. Min illər ərzində təbii və süni seçmənin süzgəcindən keçməklə yerli şəraitə uyğunlaşmış bərk buğdalar yüksək temperatur və hava quraqlığına nisbətən davamlı olduğundan az zərər çəkir. Bərk buğda sortlarının quraqlığa, şaxtaya davamlılığı yumşaq buğdaya nisbətən aşağı olsa da, anomal yüksək hərərətə tolerantlığı yüksəkdir. Eyni zamanda bərk buğda sortları torpağın münbitliyinə, becərmə aqrotexnikasına qarşı daha tələbkardır.

Qlobal iqlim dəyişikliyi dövründə temperatur rejimi, yağıntıların mövsümlər üzrə və eləcə də bitkilərin vegetasiyası dövrlərində fərqli paylanması, xəstəlik törədiciləri və zərərvericilər əkinçiliyə güclü ziyan vuraraq məhsuldarlığı və keyfiyyət göstəricilərini aşağı salır. Ona görə də yeni intensiv və yarımintensiv tipli buğda sortlarının becərilməsində müasir aqrotexnologiyaları tətbiq etməklə vahid əkin sahəsindən yüksək və keyfiyyətli məhsulun alınması respublikamızda ərzaq təhlükəsizliyinin həlli istiqamətində aparılan kompleks tədbirlərdən biridir.

Son illərdə Azərbaycanda məhsuldarlıq və dənin keyfiyyət göstəricilərinə görə yumşaq buğda sortları ilə rəqabətə qabil Zəngəzur, Maya, Korifey-88, Araz, Alyans, Comərd-90, Salvartı, Ağbuğda və s. bərk buğda sortları yaradılmışdır. Yeni sortlar əsasən ortaboylu olmaqla məhsuldarlıq və dənin keyfiyyət göstəricilərinə görə suvarma əkinçiliyinin tələblərinə cavab verir. Çoxillik tədqiqatlar göstərir ki, Aran Qarabağın suvarma şəraitində yeni bərk buğda sortlarının məhsuldarlığı bölgədə rayonlaşdırılmış yumşaq buğda sortlarından fərqlənir.